

Guía Docente				
Datos Identificativos				2023/24
Asignatura (*)	Xeografía do Turismo	Código	662G01004	
Titulación	Grao en Turismo			
Descritores				
Ciclo	Período	Curso	Tipo	Créditos
Grao	2º cuatrimestre	Primeiro	Formación básica	6
Idioma	CastelánGalegoInglés			
Modalidade docente	Presencial			
Prerrequisitos				
Departamento	Humanidades			
Coordinación	Rodríguez Carro, Carlos	Correo electrónico	carlos.rodriguez3@udc.es	
Profesorado	de Carreño de Vicente, María de las Mercedes Rodríguez Carro, Carlos	Correo electrónico	m.decarreno@udc.es carlos.rodriguez3@udc.es	
Web				
Descrición xeral	A materia quere afondar no coñecemento do fenómeno turístico desde una perspectiva xeográfica, baseándose no coñecemento do territorio e a súa interpretación, así como na análise e descrición das principais rexións turísticas do mundo.			

Competencias / Resultados do título	
Código	Competencias / Resultados do título
A1	Comprender os principios do turismo: a súa dimensión espacial, social, cultural, política, laboral e económica.
A2	Analizar a dimensión económica do turismo.
A3	Comprender o carácter dinámico e evolutivo do turismo e da nova sociedade do lecer.
A4	Coñecer as principais estruturas político-administrativas turísticas.
A5	Converter un problema empírico nun obxecto de investigación e elaborar conclusións.
A6	Ter unha marcada orientación de servizo ao cliente.
A7	Recoñecer os principais axentes turísticos.
A8	Avaliar os potenciais turísticos e a análise prospectivo da súa explotación.
A9	Analizar, sintetizar e resumir criticamente a información económico-patrimonial das organizacións turísticas.
A13	Manexar técnicas de comunicación.
A18	Identificar e xestionar espazos e destinos turísticos.
A19	Xestionar o territorio turístico de acordo cos principios de sustentabilidade.
A27	Comprender o funcionamento dos destinos, estruturas turísticas e os seus sectores empresariais no ámbito mundial.
A30	Coñecer as principais iniciativas de posta en valor do patrimonio cultural.
A31	Comprender as características da xestión do patrimonio cultural.
A32	Detectar necesidades de planificación técnica de infraestruturas e instalacións turísticas.
A33	Creatividade.
A34	Iniciativa e espírito emprendedor.
A35	Motivación por calidade.
B1	Capacidade de análise e síntese.
B2	Comunicación oral e escrita en lingua nativa.
B3	Resolución de problemas.
B4	Razoamento crítico.
B5	Compromiso ético.
B6	Aprendizaxe autónoma.
B7	Adaptación a novas situacións.
C1	Expresarse correctamente, tanto de forma oral coma escrita, nas linguas oficiais da comunidade autónoma.
C2	Dominar a expresión e a comprensión de forma oral e escrita dun idioma estranxeiro.

C3	Utilizar as ferramentas básicas das tecnoloxías da información e as comunicacións (TIC) necesarias para o exercicio da súa profesión e para a aprendizaxe ao longo da súa vida.
C4	Desenvolverse para o exercicio dunha cidadanía aberta, culta, crítica, comprometida, democrática e solidaria, capaz de analizar a realidade, diagnosticar problemas, formular e implantar solucións baseadas no coñecemento e orientadas ao ben común.
C5	Entender a importancia da cultura emprendedora e coñecer os medios ao alcance das persoas emprendedoras.
C6	Valorar criticamente o coñecemento, a tecnoloxía e a información dispoñible para resolver os problemas cos que deben enfrontarse.
C7	Asumir como profesional e cidadán a importancia da aprendizaxe ao longo da vida.
C8	Valorar a importancia que ten a investigación, a innovación e o desenvolvemento tecnolóxico no avance socioeconómico e cultural da sociedade.

Resultados da aprendizaxe			
Resultados de aprendizaxe	Competencias / Resultados do título		
Comprender o funcionamento dos destinos, estruturas turísticas e os seus sectores empresariais no ámbito mundial.	A1	B1	C1
	A2	B2	C2
	A3	B3	C3
	A4	B4	C4
	A5	B5	C5
	A6	B6	C6
	A7	B7	C7
	A8		C8
	A9		
	A13		
	A18		
	A19		
	A27		
	A30		
	A31		
	A32		
	A34		
	A35		
Identificar e xestionar espazos e destinos turísticos	A1	B1	C1
	A2	B2	C2
	A3	B3	C3
	A4	B4	C4
	A5	B5	C5
	A6	B6	C6
	A7	B7	C7
	A8		C8
	A9		
	A13		
	A18		
	A19		
	A27		
	A30		
	A31		
	A32		
	A33		
	A34		
	A35		

Avaliar os potenciais turísticos e análise propositiva da súa evolución	A1	B1	C1
	A2	B2	C2
	A3	B3	C3
	A4	B4	C4
	A5	B5	C5
	A6	B6	C6
	A7	B7	C7
	A8		C8
	A9		
	A13		
	A18		
	A19		
	A27		
	A30		
	A31		
	A32		
	A33		
	A34		
A35			

Contidos	
Temas	Subtemas
1. Geografía y Turismo	Introdución Turismo e territorio: a paisaxe Os movementos da Terra O clima
2. O Turismo na Escala Mundial	Centros emisores Centros receptores Fluxos Impactos Medioambientais Prospectiva
3. Contexto histórico	Sistemas de información turística Os gustos e costumes Infraestruturas para o turismo Centros turísticos tradicionais
4. Europa:	Características xeográficas Características turísticas Europa do Norte Europa Occidental Europa Central / Oriental Europa Meridional / Mediterránea
5. América	Características xeográficas Características Turísticas América do Norte América Central América do Sur Caribe
8. Oriente Medio	Características xeográficas Características Turísticas

6. Asia - Pacífico	Características xeográficas Características Turísticas Nordeste Asiático Sueeste Asiático Asia Meridional Oceanía
7. África	Características xeográficas Características Turísticas África do Norte África Subsahariana

Planificación				
Metodoloxías / probas	Competencias / Resultados	Horas lectivas (presenciais e virtuais)	Horas traballo autónomo	Horas totais
Presentación oral	A5 A8 A9 A13 A18 A33 B1 B2 B3 B4 B5 C1 C2 C3	6	22	28
Sesión maxistral	A1 A2 A3 A4 A5 A6 A7 A19 A27 A30 A32 A34 A35	19	21	40
Seminario	A5 A7 A9 A13 A27 A31 B1 B6 B7	8	10	18
Análise de fontes documentais	A5 A8 A9 A18 A19 A27 A33 A34 A35 B1 B3 B6	7	29	36
Proba obxectiva	A1 A2 A3 A5 A7 A8 A9 A13 A27 A30 A31 A33 B1 B2 B3 B4 B5 C4 C5 C6 C7 C8	2	22	24
Atención personalizada		4	0	4

*Os datos que aparecen na táboa de planificación son de carácter orientativo, considerando a heteroxeneidade do alumnado

Metodoloxías	
Metodoloxías	Descrición
Presentación oral	Intervención inherente aos procesos de ensino-aprendizaxe baseada na exposición verbal a través da que o alumnado e profesorado interactúan dun modo ordenado, propoñendo cuestións, facendo aclaracións e expoñendo temas, traballos, conceptos, feitos ou principios de forma dinámica
Sesión maxistral	Exposición oral complementada co uso de medios audiovisuais e a introdución de algunhas preguntas dirixidas aos estudantes, coa finalidade de transmitir coñecementos e facilitar a aprendizaxe. A clase maxistral é tamén coñecida como ?conferencia?, ?método expositivo? ou ?lección maxistral?. Esta última modalidade sóse reservar a un tipo especial de lección impartida por un profesor en ocasións especiais, cun contido que supón unha elaboración orixinal e baseada no uso case exclusivo da palabra como vía de transmisión da información á audiencia
Seminario	Técnica de traballo en grupo que ten como finalidade o estudo intensivo dun tema. Caracterízase pola discusión, a participación, a elaboración de documentos e as conclusións ás que teñen que chegar todos os compoñentes do seminario

Análise de fontes documentais	Técnica metodolóxica que supón a utilización de documentos audiovisuais e/ou bibliográficos (fragmentos de reportaxes documentais ou películas, noticias de actualidade, paneis gráficos, fotografías, biografías, artigos, textos lexislativos, etc.) relevantes para a temática da materia con actividades especificamente deseñadas para a análise dos mesmos. Pódese empregar como introdución xeral a un tema, como instrumento de aplicación do estudo de casos, para a explicación de procesos que non se poden observar directamente, para a presentación de situacións complexas ou como síntese de contidos de carácter teórico ou práctico.
Proba obxectiva	<p>Proba escrita utilizada para a avaliación da aprendizaxe, cuxo trazo distintivo é a posibilidade de determinar se as respostas dadas son ou non correctas. Constitúe un instrumento de medida, elaborado rigorosamente, que permite avaliar coñecementos, capacidades, destrezas, rendemento, aptitudes, actitudes, intelixencia, etc. É de aplicación tanto para a avaliación diagnóstica, formativa como sumativa.</p> <p>A Proba obxectiva pode combinar distintos tipos de preguntas: preguntas de resposta múltiple, de ordenación, de resposta breve, de discriminación, de completar e/ou de asociación. Tamén se pode construír con un só tipo dalgunha destas preguntas.</p>

Atención personalizada

Metodoloxías	Descrición
Presentación oral Proba obxectiva Seminario Análise de fontes documentais	A profesora estará dispoñible co fin de ofrecer a orientación necesaria para asegurar a calidade do traballo do alumnado, de acordo con os criterios que se indicarán

Avaliación

Metodoloxías	Competencias / Resultados	Descrición	Cualificación
Presentación oral	A5 A8 A9 A13 A18 A33 B1 B2 B3 B4 B5 C1 C2 C3	<p>Ao longo do curso realizaranse diferentes actividades interactivas, exercicios e/o traballos, incluíndo un traballo final sobre un destino concreto, onde se analizará a súa realidade xeográfica e turística.</p> <p>As intervencións orais realizadas durante o curso, incluíndo a presentación oral dos traballos serán avaliadas, supoñendo un 20% da avaliación final. No caso do traballo final, a presentación oral será obrigatoria</p>	20
Proba obxectiva	A1 A2 A3 A5 A7 A8 A9 A13 A27 A30 A31 A33 B1 B2 B3 B4 B5 C4 C5 C6 C7 C8	<p>Nas datas marcadas para a realización de exames realizarase unha proba obxectiva co fin de valorar os coñecementos adquiridos no curso.</p> <p>As preguntas poderán ser unha ou a combinación de varias destas posibilidades: resposta breve, de redacción, probas de mapas ou calquera tipo de test.</p> <p>Unha vez aprobada, computará un 40% da avaliación final.</p>	40
Análise de fontes documentais	A5 A8 A9 A18 A19 A27 A33 A34 A35 B1 B3 B6	<p>Ao longo do curso realizaranse diferentes exercicios e/o traballos, relevantes para a temática da materia con actividades especificamente deseñadas para a mellor comprensión de conceptos e retención da materia de estudo. Ademais, haberá que entregar un traballo final sobre un destino concreto, onde se analizará a súa realidade xeográfica e turística. No seu conxunto, as actividades realizadas durante o curso supoñerán un 40% da avaliación final.</p>	40

Observacións avaliación

A cualificación final derivase de dous partes: Avaliación Continua ou traballo realizado durante o curso (Análise de fontes documentais e presentación oral) e Proba Obxectiva.

É necesario obter polo menos un cinco (5) sobre dez (10) en cada unha das 2 partes descritas anteriormente para aprobar a materia e que se proceda ao cálculo da cualificación final en base ás porcentaxes propostas. No caso de suspender unha das partes a materia quedará suspensa e indicárase como cualificación final a cualificación obtida na parte que non fose aprobada, xa sexa de Avaliación Continua ou Proba Obxectiva.

Cualificación de Non Presentado: O alumnado que non se presente á Proba Obxectiva (independentemente da oportunidade de que se trate), será cualificado cun "NP" (Non Presentado), aínda no caso de realizar, presentado e exposto traballos ou outras actividades que computen na avaliación.

Segunda Oportunidade: A avaliación será igual na primeira e na segunda oportunidade. A recuperación da Presentación oral realizarase o día previsto para a proba obxectiva.

No caso de superar algunha das partes avaliábeles en primeira oportunidade, a cualificación será gardada para a segunda oportunidade.

A convocatoria adiantada: A proba obxectiva supoñerá o 100% da cualificación.

Alumnado con dispensa académica: O alumnado con dispensa académica de exención de asistencia, concedida oficialmente pola UDC segundo a súa normativa, poderá facer os traballos obrigatorios en formato non presencial, e facelos chegar ao profesor para á súa avaliación. No caso de que non puidesen realizar presentacións orais durante o curso, realizarase unha Proba oral o día previsto para a Proba obxectiva.

Implicacións da fraude académica na realización das probas ou actividades de avaliación: a realización fraudulenta das probas ou calquera actividade avaliábeles, unha vez comprobada, implicará directamente a cualificación de suspenso na convocatoria en que se cometa a falta e respecto da materia en que se cometese: a/o estudante será cualificado con ?suspenso? (nota numérica 0) na convocatoria correspondente do curso académico, tanto se a falta prodúcese na primeira oportunidade como na segunda. Para isto, procederá a modificar a súa cualificación na acta de primeira oportunidade, se fose necesario.

Atención á diversidade: a materia poderá ser adaptada ao estudiantado que precise da adopción de medidas encamiñadas ao apoio á diversidade (física, visual, auditiva, cognitiva, de aprendizaxe ou relacionada coa saúde mental). De ser o caso, deberán contactar, nos prazos oficiais estipulados de maneira previa a cada cuatrimestre académico, cos servizos dispoñibles na UDC, coa Unidade de Atención á Diversidade

(<https://www.udc.es/cufie/adi/apoioalumnado/>) ou, na súa falta, coa Titora ADI da Facultade de Turismo.

Perspectiva de Xénero: Segundo recóllese nas distintas normativas de aplicación para a docencia universitaria, deberase incorporar a perspectiva de xénero nesta materia (usarase linguaxe non sexista, utilizarase bibliografía de autoras/é de ambos os sexos, propiciárase a intervención en clase de alumnas e alumnos...). Traballarase para identificar e modificar prexuizos e actitude sexistas e influirase na contorna para modificalos e fomentar valores de respecto e igualdade. Deberanse detectar situacións de discriminación por razón de xénero e propoñeranse accións e medidas para corrixilas.

Bibliografía básica

- ALONSO FERNÁNDEZ, J (2008). Geografía turística: Europa y resto del mundo. Madrid, Centro de Estudios Ramón Areces
- ALONSO FERNANDEZ, J., PARDO ABAD, C.J. E.M. (2009). GEOGRAFIA TURISTICA MUNDIAL. Madrid, Centro de Estudios Ramón Areces
- Alain Mespelier y Pierre Bloc - Duraffour (2000). Geografía del turismo en el mundo. Madrid, Síntesis
- ALONSO FERNÁNDEZ, J. (2008). Geografía de los recursos y actividades turísticas.. Madrid, Centro de Estudios Ramón Areces.
- BARRADO, D.A. y CALBUIG, J. (2001). Geografía mundial del turismo. Madrid, Síntesis
- ALONSO FERNANDEZ y otros (2011). Geografía de los recursos turísticos.. CEURA, Ramón Areces
- CAMINO PONS, V., MARTÍNEZ EDO, X. y SÁNCHEZ RUIZ, F. (2003). Manual de geografía turística de Europa.. Madrid, Ed. Universitaria Ramón Areces
- MARTIN-RODA, E.M. y NIETO CODIMA, A. (2018). Territorio y Turismo Mundial: análisis geográfico.. Madrid, CEURA Y UNED
- VERA REBOLLO, J. F.; LÓPEZ PALOMEQUE, F.; MARCHENA, M. y ANTÓN, S. (2011). Análisis territorial del turismo y planificación de destinos turísticos. Valencia, Tirant lo Blanch
- UNWTO (). www.unwto.org.
Guías Turísticas: Michelin, Lonely Planet, El Pais Aguilar, Anaya, Trotamundos, etc
- IN ENGLISH BONIFACE, B. COOPER, C. & COOPER, R. (2021) Worldwide destinations. The geography of travel and tourism. Routledge. Book.
- LEWW, A., TIMOTHY, D. & HALL, C.M. (2023) World regional geography: human mobilities, tourism destinations, sustainable environments. Kendall Hunt Publishing Company. Book.
- ROWNTREE et al. (2017) Diversity amid globalization: world regions, environment, development. Pearson. Book.
- World Tourism Organization www.unwto.org

Bibliografía complementaria

- AZCÁRATE, B., AZCÁRATE M.V. y SÁNCHEZ, J. (2016). Grandes regiones de la Tierra. Naturaleza y sociedades.. Madrid, UNED
- AZCÁRATE LUXÁN, B; AZCÁRATE LUXÁN, V; SÁNCHEZ SANCHEZ, J. (2008). Grandes espacios geográficos subdesarrollo y países emergentes. . Madrid, UNED
- AZCÁRATE, M.V. y SÁNCHEZ, J. (2013). Geografía de Europa. Madrid, UNED
- BONIFACE, B. & COOPER, C. (2021). Worldwide destinations. The geography of travel and tourism. Routledge
- Callizo Soneiro, Javier (1991). Aproximación a Geografía del Turismo. Madrid, Síntesis
- Cohen, E. . (2005). Principales tendencias en el turismo contemporáneo. Política y Sociedad, 42(1), 11.
- CRESPI, M. y PLANELLS, M. (2014). Los principales destinos turísticos en España y en el mundo. Madrid, Síntesis
- DAILEY, DONNA (2009). EL ATLAS DEL VIAJERO. AMÉRICA DEL NORTE . Editorial : EVERGREEN
- DÍAZ ÁLVAREZ, José Ramón (1999). Geografía del Turismo. Madrid, Síntesis
- DE LA CALLE, M. (2002). La ciudad histórica como destino turístico. Barcelona, Ariel Turismo
- DURAND, M; COPINSCHI, PH; MARTIN, M; PLACIDI, D. (2008). Atlas De la globalización. Comprender el espacio mundial contemporáneo.. Universidad de Valencia
- GARRIDO-CUMBRERA M.; DIAZ-CUEVAS P.; BRAÇE, O. (2016). El Turismo en el Mundo Actual. Desafíos de la globalización. Sevilla, Iris-Copy
- GERRARD, MIKE (2009). EL ATLAS DEL VIAJERO. EUROPA. Editorial : EVERGREEN
- GOMEZ MARTIN, B. y LOPEZ PALOMEQUE, F. (2002). Regionalización turística del mundo. Universidad de Barcelona
- GONZÁLEZ REVERTÉ, F. y ANTÓN CLAVÉ, S. (2010). A propósito del Turismo. Barcelona, UOC
- GONZÁLEZ REVERTÉ, F. y ANTÓN CLAVÉ, S. (2012). Planificación territorial del turismo. Barcelona, UOC
- HAMMITT, W. COLE, D.N. & MONZ, C.A. (2015). Wildland Recreation. Ecology and Management. John Wiley & Sons.
- JOHNSON, D.L., HAARMANN, V. & JOHNSON, M.L. (2021). World Regional Geography. A Development Approach, 11th edition. Pearson
- LEW A.A.; HALL C.M.; TIMOTHY D. J. (2008). World Geography of Travel and Tourism. A regional approach. Elsevier
- LÓPEZ PALOMEQUE, F. y PLAZA GUTIÉRREZ, J.I. (eds. y coords.) (2019). Geografía de Europa. Estructuras, Procesos y Dinámicas territoriales. Valencia, Tirant lo Blanch
- LÓPEZ PALOMEQUE, F.; Cánoves Valiente, G. (Eds.) (2014). Turismo y territorio. Innovación, renovación y desafíos. Valencia, Tirant lo Blanch
- MARTÍNEZ, B. y ROJO, R. (2019). Destinos Turísticos. Madrid, Paraninfo
- NEWSOME, D. y KINGSTON DOWLING, R. (2010). Global Geotourism Perspectives. Goodfellow Publishers Limited
- VERA REBOLLO, F. y OTROS (1997). Análisis territorial del Turismo. Barcelona, Ariel
- BARR, S. et al. (2018) Geographies of transport and mobility. Prospects and challenges in an Age of Climate Change. Routledge. Book.HALL, C. M. & PAGE, S.J. (2014) The geography of Tourism and recreation. Environment, place and space. Routledge. Book.HAMMITT, W. COLE, D.N. & MONZ, C.A.(2015) Wildland Recreation. Ecology and Management. John Wiley & Sons. BookJOHNSON, D.L., HAARMANN, V. & JOHNSON, M.L. (2021) World Regional Geography. A Development Approach, 11th edition. Pearson. Book.LEW A.A.; HALL C.M.; TIMOTHY D. J. (2008): World Geography of Travel and Tourism. A regional approach. Elsevier, Oxford. Book.MARSTON, S.A. et al (2017) World regions in global context: peoples, places and environments. Pearson. Book.NELSON, V. (2021) An introduction to the geography of tourism. Rowman & LittlefieldNEWSOME, D. y KINGSTON DOWLING, R (2010) Global geotourism perspectives. Goodfellow publishers limited. Book.NIJMAN, J., SHIN, M. & O. MULLER, P. (2020) Geography. Realms, regions and concepts. John Willey and Son. Book.PIRIOU, J. (2019) The tourist region: a co-construction of tourism stakeholder. Wiley-ISTE. Book.ROWNTREE, L. et al. (2016) Globalization and diversity: geography of a changing world. Pearson. Book.SAARINEN, J. & WALL-REINIUS, S. (Eds.) (2021) Tourism enclaves. Geographies of exclusive spaces in tourism. Routledge. BookSHACKLEY, M. (2006) Atlas of travel and tourism development. Routledge. Book.SHAW, G.

& WILLIAMS, A.M. (2004) *Tourism and Tourism Spaces*. Pearson. Book. WILLIAMS, S. & LEW, A.A. (2015) *Tourism geography. Critical understandings of place, space and experience*. Routledge. Book. WILLIAMS S. (2016) *Tourism geography. A new synthesis*. Routledge. Book. IN ENGLISH BARR, S. et al. (2018) *Geographies of transport and mobility. Prospects and challenges in an Age of Climate Change*. Routledge. Book. HALL, C. M. & PAGE, S.J. (2014) *The geography of Tourism and recreation. Environment, place and space*. Routledge. Book. HAMMITT, W. COLE, D.N. & MONZ, C.A. (2015) *Wildland Recreation. Ecology and Management*. John Wiley & Sons. Book. JOHNSON, D.L., HAARMANN, V. & JOHNSON, M.L. (2021) *World Regional Geography. A Development Approach, 11th edition*. Pearson. Book. LEW A.A.; HALL C.M.; TIMOTHY D. J. (2008): *World Geography of Travel and Tourism. A regional approach*. Elsevier, Oxford. Book. MARSTON, S.A. et al (2017) *World regions in global context: peoples, places and environments*. Pearson. Book. NELSON, V. (2021) *An introduction to the geography of tourism*. Rowman & Littlefield. NEWSOME, D. y KINGSTON DOWLING, R (2010) *Global geotourism perspectives*. Goodfellow publishers limited. Book. NIJMAN, J., SHIN, M. & O. MULLER, P. (2020) *Geography. Realms, regions and concepts*. John Willey and Son. Book. PIRIOU, J. (2019) *The tourist region: a co-construction of tourism stakeholder*. Wiley-ISTE. Book. ROWNTREE, L. et al. (2016) *Globalization and diversity: geography of a changing world*. Pearson. Book. SAARINEN, J. & WALL-REINIUS, S. (Eds.) (2021) *Tourism enclaves. Geographies of exclusive spaces in tourism*. Routledge. Book. SHACKLEY, M. (2006) *Atlas of travel and tourism development*. Routledge. Book. SHAW, G. & WILLIAMS, A.M. (2004) *Tourism and Tourism Spaces*. Pearson. Book. WILLIAMS, S. & LEW, A.A. (2015) *Tourism geography. Critical understandings of place, space and experience*. Routledge. Book. WILLIAMS S. (2016) *Tourism geography. A new synthesis*. Routledge. Book

Recomendacións

Materias que se recomenda ter cursado previamente

Materias que se recomenda cursar simultaneamente

Introdución ao Turismo/662G01009

Materias que continúan o temario

Intermediación turística e transporte I/662G01013

Recursos Territoriais Turísticos/662G01018

Itinerarios Turísticos do Mundo e Información Turística/662G01044

Observacións

(*A Guía docente é o documento onde se visualiza a proposta académica da UDC. Este documento é público e non se pode modificar, salvo casos excepcionais baixo a revisión do órgano competente dacordo coa normativa vixente que establece o proceso de elaboración de guías